KOMPLETNÍ PŘEHLED české a světové LITERATURY

Marie Sochrová

FRAGMENT

KOMPLETNÍ PŘEHLED ČESKÉ A SVĚTOVÉ LITERATURY

také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.fragment.cz

Doporučujeme další e-knihy:
Literatura v kostce pro SŠ – e-kniha
Čtenářský deník k Literatuře v kostce pro SŠ – e-kniha
Čítanka I. k Literatuře v kostce pro SŠ – e-kniha
Čítanka II. k Literatuře v kostce pro SŠ – e-kniha
Čítanka III. k Literatuře v kostce pro SŠ – e-kniha
Čítanka IV. k Literatuře v kostce pro SŠ – e-kniha

Marie Sochrová
Kompletní přehled české a světové literatury – e-kniha
Copyright © Fragment, 2011

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

OBSAH

Úvod 5

ZÁKLADY TEORIE LITERATURY 7
Podstata literatury jako součásti umění 7
Význam, funkce umělecké literatury 8
Vnitřní členění umělecké literatury 8
Věda o literatuře 10
Próza a poezie 11
Formální výstavba verše 12
Literární druhy a žánry 18
Epické žánrové formy 19
Lyrické žánrové formy 21
Lyrickoepické žánrové formy 22
Dramatické žánrové formy 22
Žánrové formy literatury faktu a publicistiky 24
Struktura literárního díla 24

VÝVOJ LITERATURY 33
Počátky slovesného umění 33
Písmo 34

STAROVĚKÁ LITERATURA 36
Orientální literatury 36
Antická literatura 43

STŘEDOVĚKÁ LITERATURA 55
Orientální literatury 55
Literatura předkolumbovské ameriky – indiánská 57
Africká černošská literatura 58
Evropské literatury ve středověku 58
Počátky písemnictví v českých zemích 64

RENESANCE A HUMANISMUS 72
Evropská renesance 72
Humanismus v Čechách 77

BAROKO 81
Evropské baroko 82
Česká pobělohorská literatura 84

KLASICISMUS, OSVÍCENSTVÍ A PREROMANTISMUS (SENTIMENTALISMUS) 89
Klasicismus 89
Osvícenství 93
Preromantismus a sentimentalismus 96

ROMANTISMUS V SVĚTOVÉ LITERATUŘE 101

ČESKÉ NÁRODNÍ OBROZENÍ A LITERATURA 112
Zdroje národního obrození 112
I. etapa – obranná 112
II. etapa – ofenzivní 115
III. etapa – vyvrcholení národního obrození 119

REALISMUS A NATURALISMUS 126
Realismus v světové literatuře 127
Česká literatura 2. poloviny 19. století 137

LITERATURA KONCE 19. A POČÁTKU 20. STOLETÍ 156
Moderní světová literatura 157
Česká literární moderna 164
Přelom 19. a 20. století v české literatuře 170

LITERATURA 1. POLOVINY 20. STOLETÍ 177
Světová literatura 1. poloviny 20. století – poezie 180
Česká literatura 1. poloviny 20. století – poezie 188
Světová literatura 1. poloviny 20. století – próza a drama 206
Česká literatura 1. poloviny 20. století – próza 227
Česká literatura 1. poloviny 20. století – drama 248
Česká literární věda a kritika přelomu století a 1. poloviny 20. století 252

LITERATURA 2. POLOVINY 20. STOLETÍ 255
Světová literatura 2. poloviny 20. století 256
Česká literatura 2. poloviny 20. století 279

REJSTŘÍK JMEN AUTORŮ, KULTURNÍCH OSOBNOSTÍ A NÁZVŮ ANONYMNÍCH DĚL 329

REJSTŘÍK ZÁKLADNÍCH LITERÁRNÍCH POJMŮ 345

VÝBĚROVÝ SEZNAM STUDIJNÍ LITERATURY 353

ÚVOD

Publikace Kompletní přehled české a světové literatury obsahuje komplexní a souvislý výklad dějin světové a české literatury tak, aby byla všestranně využitelná. Přesahuje požadavky pro maturitní zkoušku na středních školách, poskytuje informace i pro další studium na vysokých školách, zejména humanitního zaměření, nebo pro zájemce o důkladnější poznání vývoje literatury. Zahrnuje velmi rozsáhlé časové období (od počátků až po 21. století), a proto bylo nutné, vzhledem k rozsahu knihy a funkci publikace, provést výběr. Největší pozornost je věnována významným osobnostem literatury, výkladům a hodnocením základních děl. Zásadní hledisko postupu je chronologické, což usnadňuje orientaci v poznávání literatury. Bibliografické a životopisné údaje jsou podány přehledně a úsporně. Každá kapitola je uvedena stručnou charakteristikou období nebo vývojové etapy (hledisko souvislostí politických, hospodářských a kulturních dějin). Naznačen je i vývoj literární kritiky a vědy. Nechybějí ani základy literární teorie, přehled literárních druhů a žánrů, výklad o struktuře literárního díla.

Pro snazší orientaci je publikace doplněna rejstříkem věcných pojmů a rejstříkem jmen autorů (případně anonymních děl). V závěru je uveden soubor doporučené studijní literatury souhrnného a přehledového charakteru.

ZÁKLADY TEORIE LITERATURY

PODSTATA LITERATURY JAKO SOUČÁSTI UMĚNÍ

Trojí vztah člověka k téže skutečnosti:
materiálně praktický (praktické využití skutečnosti, věcí)
teoretický, vědecký (podstata skutečnosti) = přístup badatele
estetický (skutečnost z hlediska krásy a citového zaujetí) = **základ umění**
Estetika (z řec. *aisthétika* = smyslově vnímané) – filozofická disciplína o krásnu jako základu umění

Umělecké dílo = forma mezilidské komunikace (vztah mezi umělcem a vnímatelem) a součást kultury

- **estetické** ztvárnění skutečnosti (nejen kopie), **ozvláštnění** uměleckými prostředky
- vyjádření vztahu člověka ke skutečnosti + vliv na jeho smysly, rozum, city, podnět pro fantazii a rozumovou úvahu
- důraz na **originalitu**

Cíl – kultivace osobnosti prostřednictvím prožitků emocionálních, smyslových a racionálních

Literatura neboli písemnictví (z lat. *littera* = písmeno, *litterae* = písemné záznamy) = veškeré písemné záznamy, zvláště společensky významné; v užším slova smyslu literární umělecké dílo, specifická podoba komunikace (mezi autorem a vnímatelem jeho díla = recipientem)

- **umělecká** (krásná, beletrie), zaměřená na estetický zážitek, např. *román, povídka, báseň, divadelní hra* → k pobavení, rozptýlení, úvahám o životě; skutečnost zachycena komplexně pomocí jazykových znaků a uměleckých obrazů; umělecká literatura zahrnuje i projevy vyjádřené slovy → ústní lidová slovesnost
- **odborná** (vědecká – nauková a populárněnaučná), zaměřená na poznání, poučení, např. *publikace technické, přírodovědné, učebnice, encyklopedie;* obsahuje ověřitelné poznatky → věcnost a fakta; typické žánry: kompendium (poučení o celém oboru);monografie (poučení o některém problému)
- **administrativní** (jednací), zaměřená na styk mezi institucemi a veřejností, např. *vyhlášky, žádosti, zprávy, dotazníky, předpisy,* nebo *právní dokumenty*, např. *zákony, usnesení, ústava* apod.
- **publicistická** (zvl. v novinách a časopisech), zaměřená nejen na informace, ale i subjektivní hodnocení → vede k zamyšlení, tříbení názorů, např. *reportáž, zpravodajství*
- **náboženská** (liturgická) obsahuje těžko ověřitelné poznatky → víra v existenci bytosti ovlivňující jednání a život, např. *modlitební texty*

Soubor všech písemných projevů kromě literatury umělecké se nazývá **literatura věcná**
Jako literatura se chápe i slovní či písemná součást kombinovaných uměleckých děl: film *(literární scénář*), opera, opereta, muzikál *(libreto, texty písní)*, výtvarné umění, fotografie *(názvy, titulky)*
Výrazový prostředek literárního díla = **jazyk**, jeho neomezené možnosti zvukové, grafické, lexikální, gramatické, kompoziční; má nejen funkci **komunikativní** a **sdělenou** (informace), ale i funkci zvláštní,

Typické postupy:
subjektivizace (autorovy prožitky, postoje, zvl. *romantiků* – např. *Mácha*)
idealizace (přizpůsobení ideálu, např. *Němcová, Pohorská vesnice*)
zobecnění (výběr jevů obecné platnosti, např. *realisté*)
typizace (vyšší forma zobecnění, např. postava je nositel vlastností celé skupiny – *Babička Němcové, Haškův Švejk, Cervantesův don Quijote*)

VÝZNAM, FUNKCE UMĚLECKÉ LITERATURY

- **estetická funkce** = základní funkce krásné literatury; tlumočí určité pojetí krásy, vzbuzuje pocit krásy
- **citový vliv** = smyslové obohacení
- **informativní funkce** = vzdělávací, poznávací, rozvoj schopnosti myšlení a vyjadřování (dominantní je v odborné literatuře)
- **formativní funkce** = výchovná, pomáhá vytvářet morální a estetické hodnoty = zpětné působení literatury na život (dominantní je v publicistice)
- **společenská funkce** – upozorňuje na závažné společenské problémy, zachycuje mezilidské vztahy, varuje před nebezpečím apod.
- **zábavná funkce**, oddychová – poskytuje pobavení, uvolnění, zklidnění

VNITŘNÍ ČLENĚNÍ UMĚLECKÉ LITERATURY

- **ústní lidová slovesnost** – vznikla dříve než psaná literatura, např. *písně, pohádky, pověsti, přísloví, hádanky;* je součástí lidové kultury (folkloru)
- **umělá literatura** – písemné texty konkrétních autorů (próza, poezie, dramata)

Podle vztahu k určitému společenství
- **světová literatura** – umělecky nejhodnotnější díla národních literatur, součást povědomí všech kulturních čtenářů, např. díla *Williama Shakespeara, Molièra, Johanna Wolfganga Goetha, Ernesta Hemingwaye* aj., z české literatury např. díla *Jaroslava Haška, Karla Čapka, Milana Kundery* aj.
- **národní literatura** – díla jednoho národního společenství; kritériem není jazyk, kterým jsou díla psána, ale příslušnost autora k určitému národu; např. česká literatura psána zprvu staroslověnsky, v raném středověku převážně latinsky, pak převaha češtiny; naopak německy psaná literatura je literatura německá, rakouská, švýcarská
- **regionální literatura** – díla autorů pocházejících z určité oblasti, regionu, nebo tam působících (např. *Josef Štefan Kubín* – Podkrkonoší, *Karolína Světlá* – Podještědí, *Jindřich Šimon Baar* – jižní Čechy) nebo díla vztahující se tematicky k regionu (např. *Wenigovy pražské pověsti*)

Literatura jako zábavná četba
- **humoristická** – v popředí komické situace, postavy, autorův úsměvný, shovívaný pohled nebo kritika nedostatků (satira), např. *Zdeněk Jirotka, Saturnin*

- **dobrodružná** – s dramatickým dějem, napětím, nebezpečnými situacemi a zvraty; v dětské literatuře *robinsonády, indiánky, westerny;* díla historická, vědeckofantastická i cestopisná, např. *Alexandre Dumas st.*, Tři mušketýři, *Daniel Defoe*, Robinson Crusoe, *James Fenimore Cooper*, Poslední Mohykán, *Jules Verne*, Dva roky prázdnin, *Karel May*, Vinnetou, *Jack London*, Bílý tesák, *Eduard Štorch*, Lovci mamutů aj.
- **detektivní** (z lat. *detegere* = odkrývat, odhalovat) – základní motiv zločinu, vraždy s řešením záhady; napínavý děj → hledání pachatele (mravní normy – dobro a zlo, vina a trest), uzavřené prostředí, omezený počet postav; ústřední postava – soukromý detektiv a jeho pomocník, policejní důstojník, výstřední amatér, např. *Arthur Conan Doyle* (Sherlock Holmes a doktor John H. Watson), *Agatha Christie* (Hercule Poirot a Arthur Hastings, slečna Marplová), *Georges Simenon* (komisař Maigret), *Earle Stanley Gardner* (advokát Perry Mason a sekretářka Della Streetová), *Raymond Chandler* (Phil Marlowe), *Ed McBain* (detektivové 87. policejního obvodu), v české literatuře *Karel Čapek, Emil Vachek, Eduard Fiker, Václav Erben, Josef Škvorecký* aj.

  Dvě linie žánru:
  klasická, intelektuální detektivka
  senzační detektivka s prvky černého románu, hororu či thrilleru

- **horor** (z angl. *horror* = hrůza, zděšení) – hrůzostrašné příběhy, vyvolávající strach; tajemné prostředí, magické chvíle (půlnoc), dramatické okolnosti (vichřice, bouře), patologické jevy a záhadné bytosti, např. upír Dracula irského spisovatele Brama Stokera [stoukr], Frankenstein (stvořil umělého člověka, nositele zla); předchůdce hororu – *Edgar Allan Poe*, Jáma a kyvadlo; např. *Robert Louis Stevenson*, Podivný případ doktora Jekylla a pana Hyda, *Daphne du Maurier*, *Stephen King* aj.
- **fantasy literatura** – druh fantastické literatury; nadpřirozené jevy, pomyslné světy, bájná a pohádková atmosféra, např. *John Ronald Reuel Tolkien*, Hobit, trilogie Pán prstenů
- **utopie** (z řec. *ú* = ne, *topos* = místo; podle latinského spisu *Utopia Thomase Mora* – „neexistující země") – druh fantastické literatury, obraz ideální spravedlivé společnosti ve vymyšlené zemi; záměr často sociálně kritický a satirický, např. *Thomaso Campanella*, Sluneční stát × **antiutopie** – pesimistický obraz lidské společnosti, přetechnizovaný, protihumánní a zmanipulovaný svět, např. *Jonathan Swift*, Gulliverovy cesty (třetí kniha), *Aldous Huxley*, Konec civilizace, *Karel Čapek*, Továrna na absolutno, Krakatit, Bílá nemoc, *George Orwell*, 1984 aj.
- **science-fiction** – **sci-fi**, vědeckofantastická literatura (z angl. *science* = věda, *fiction* = fikce) – příběhy zobrazují dosud nepoznanou realitu, fiktivní budoucnost; o katastrofách, nerealizovaných experimentech, utajených formách života → stinné stránky technického pokroku a varování, nebo o rozumných bytostech z vesmíru na naší planetě → srovnání rozdílných civilizací; např. *Ray Bradbury, Isaac Asimov, Arthur C. Clarke, Stanisław Lem, Arkadij a Boris Strugackých;* zakladatelem sci-fi je *Jules Verne*

Podle věku čtenáře

- **literatura dětská** (pro děti a mládež) – pro čtenáře od 3 do 15 let = jednak díla tvořená původně pro dospělé, ale vhodná a přijímaná dětskými čtenáři, např. *Daniel Defoe*, Robinson Crusoe, *Jonathan Swift*, Gulliverovy cesty, *Karel Jaromír Erben*, Kytice, *Božena Němcová,* Babička a kratší

povídky, nebo díla tvořená přímo pro děti, např. *Josef Václav Sládek, František Hrubín, Ondřej Sekora, Václav Čtvrtek* aj.; žánrově od leporel, dětských encyklopedií, próz s dívčí tematikou až k dobrodružné nebo vědeckofantastické literatuře; v popředí funkce zábavná a formativní

- **literatura pro dospělé** = ostatní část literární produkce

Triviální literatura = populární, masová literatura pro lidového čtenáře, odlišná od umělecké literatury a folkloru: dominuje napínavost, schematický děj i postavy, vypjatá sentimentálnost, senzace, podbízivost čtenáři; beletrie druhořadé úrovně i brak a kýč, např. *kovbojky, erotická literatura, četba s milostnou tematikou* (pro ženy a dívky), některé populární písně, televizní seriály apod., edice Rodokaps, Červená knihovna aj.

VĚDA O LITERATUŘE

zkoumá krásnou literaturu, částečně i ústní lidovou slovesnost; jako soubor disciplín vznikla v 19. stol., teoretické myšlení o literatuře sahá až do antiky (např. *Aristotelés*)

- **literární teorie** – o podstatě literatury, o obecných zákonitostech vzniku literárního díla, o jeho struktuře, literárních druzích, žánrech, útvarech, o uměleckých prostředcích ap.; nejstarší dílo – *Aristotelova* Poetika a Rétorika, v klasicismu *Nicolas Boileau*, Umění básnické, u nás např. *Jan Amos Komenský*, O poezii české, *Josef Jungmann*, Slovesnost aj.;
  zkoumá texty krásné literatury (tj. literaturu primární) × **literárněvědná metodologie** – zkoumá odborné literárněvědné texty (tzv. metaliteraturu), je blízká obecné vědecké metodě, využívá běžných postupů myšlení (indukce a dedukce, analýzy a syntézy; od hypotézy k verifikaci)

Součásti literární teorie:
poetika – o verši, metrice, kompozici díla, tropech a figurách; **versologie** = teorie verše, **genologie** = o literárních druzích, žánrech a útvarech
komparatistika = srovnávací literární věda
slavistika = studium slovanských jazyků a literatur

- **literární historie** – o vývoji a proměnách literatury, literárních směrech a hnutích, o významu děl, o tvorbě jednotlivých autorů; využívá biografických a bibliografických dat, sleduje literární kontexty (např. literaturu konkrétního národa v určitém období, literární směry), začleňuje do nadnárodního kontextu → díla slovníková, monografická, syntetická
- **literární kritika** = analýza + hodnocení a informace, výklady a rozbory děl s cílem pomoci čtenáři orientovat se v uměleckém díle i poradit autorovi, upozornit na přednosti či nedostatky díla → vliv na vysokou úroveň kultury

Dvojí pojetí kritiky:
jako specifická podoba umělecké tvůrčí činnosti
jako odborná činnost předpokládající vědeckou erudici a využívající vědeckých metod
→ nutnost korigovat subjektivní niterné zážitky analýzou stavby díla, přihlédnout k myšlenkovému i sociálnímu kontextu doby vzniku díla (viz F. X. Šalda: *subjektivním východiskům dát objektivnější platnost);* kontaktová rovina mezi autorem, dílem, čtenářem

3 hlavní zásady:
co autor zamýšlel (záměr)
jak se mu to podařilo (cíl → výsledek)
smysl díla – aktuálně společenský (formativní) vliv

Útvary literární kritiky:
recenze – články o knihách (v literárních časopisech, novinách s kulturní rubrikou, sbornících)
kritická studie, kritický esej – na pomezí umělecké a odborné literatury; důraz na osobní pojetí, ve formulaci využití uměleckých prostředků
anotace = základní charakteristika knihy, nejstručnější informace

- **mezní disciplíny** – na hranici mezi literární vědou a lingvistikou
- **textologie**: problematika určení autorství (*atribuce*), datace vzniku díla, původního znění textu (*autograf*); text blízký autorovu záznamu = *archetyp*; text poslední ruky = aktivní podíl autora na úpravách textu
  → tzv. *kritická vydání*, a to *transliterovaná* (zachovávají nejvěrněji původní jazykovou podobu) nebo *transkribovaná* (převedená do dnešní pravopisné normy)
  čtenářská vydání – přibližují text širšímu okruhu čtenářů (současný jazyk, převyprávění, adaptace ap.)
- **teorie překladu** (translatologie) = převedení díla z jazyka originálu do jiného jazyka s podmínkou uchování estetické umělecké hodnoty i věcné informace originálu

- **pomocné disciplíny** – využití postupů jiných věd pro celistvé poznání díla, syntézu
- **lingvistika** – pro analýzu jazykové struktury díla, pro určení autorství, chronologie textu
- **historie**, zvl. kulturní a společenská – k začlenění díla do širších souvislostí
- **sociologie** – vazba díla na společnost z hlediska genetického i z hlediska čtenářského vnímání
- **psychologie a psychoanalýza** – vazba autora a díla
- **estetika** – aplikace estetických zásad do literární oblasti
- **teorie a dějiny výtvarných umění, hudby, divadla** (teatrologie), **filmu** (filmologie) – společné nebo podobné tendence, umělecký styl, vzájemný vliv
- **teorie systémů, teorie informace** – i literatura je systém, literární dílo je nositelem estetické a sémantické informace
- **matematické disciplíny**, např. statistika (ve stavbě textu, charakteristice stylu ap.)

PRÓZA A POEZIE

dvě výrazové formy literárního díla
Próza (lat. *prōsa ōrātiō* = řeč „stále postupující“, tj. nedělená do veršů, řeč nevázaná)
- v popředí je **syntaktické** členění promluvy, logická stavba vět, obvyklá intonace, gramatická pravidla; připomíná přirozenou formu běžné řeči
- základní stavební jednotka = **věta** zapisovaná do řádek; typické pro vyprávění nebo v dramatu, pro vypravěče a postavy; text členěn do odstavců, kapitol
- prózu nelze ztotožňovat s epikou (epika může být prozaická i veršovaná)

Poezie (z řec. *poiésis* = tvorba, básnictví, tzv. řeč „vázaná“)

- v popředí je **rytmickomelodické** členění promluvy a zvláštní grafické uspořádání textu
- psána ve **verších**, které se sdružují do slok (strof)
- odlišnost od běžné mluvy: projev stylizovanější, rytmický, melodický; často odlišný pořádek slov

Obsah a forma literárního díla

obsah = souhrn skutečností, o nichž dílo vypovídá (*věcný* – děj, postavy, prostředí – a *myšlenkový* – postoj a záměr autora, jeho názory)

forma = způsob, jak je dílo ztvárněno pomocí uměleckých prostředků

→ *jednota a neoddělitelnost* obsahu a formy

→ *souvztažnost a protikladnost*: týž obsah lze vyjádřit různými formami a naopak

Rétorika = nauka o řečnictví; v antice se zabývala studiem prózy

FORMÁLNÍ VÝSTAVBA VERŠE

Verš

- základní stavební jednotka (zvuková, rytmická, významová i syntaktická), jeden řádek básně
- obvykle shodný s větou (syntaktickou jednotkou)
- **přesah, enjambement** [ánžámbmán] – členění veršové se nekryje s členěním větným (věta přesahuje do následujícího verše), např.

Někde v noci mezi topoly
zvoní zvonky, křupe koní klus.
(Hora)

diereze – *závazná hranice mezi slovy uprostřed verše, např.*
Píši Vám, Karino, / a nevím, zda jste živa,
Zda nejste nyní tam, / kde se už netoužívá,
zda zatím neskončil / váš nebezpečný věk.
(Orten)

verš pravidelný (tradiční, vázaný) – výraznost textu způsobena rytmem, příp. rýmem → pravidelnost, opakování důrazů (přízvučných a nepřízvučných nebo dlouhých a krátkých slabik)

verš volný – má minimum prvků metrického impulsu, odlišuje se graficky – rozdílná délka veršů, rýmy bývají nepravidelné, někdy verš nerýmovaný i bez interpunkce; ve veršové intonaci v popředí koncová melodie verše (kadence) + důležitost slovních významů a pauz; ve světové literatuře od 18. století

verš bezrozměrný (asylabický) – o nestejném počtu slabik (asymetričnost), blíží se próze, např. v *Dalimilově kronice*

Sloka (strofa) = skupina veršů, celek spjatý rytmicky, rýmově, zpravidla i obsahově; ze strof vzniká báseň × **báseň stichická** – verše bez strofického členění, tj. v nepřetržitém sledu

Refrén (z franc. *refrain* = opakování) = opakování verše (veršů) na konci sloky

Některé ustálené strofické útvary

- **sonet (znělka)** (z it. *sonetto* = jemný zvuk, malá skladba) – 14veršová lyrická báseň (4+4+3+3); 1. kvartet je teze, myšlenka, 2. kvartet antiteze nebo variace, rozvíjení myšlenky, dvě terceta = syntéza, pointa; častý rýmový vzorec *abba, abba, cdc, ede* nebo variace u tercet

Na rozdíl od *italského* sonetu se *anglický (shakespearovský)* sonet nečlení na strofy, závěrečné dvojverší završuje předchozí gradující myšlenku. Významní autoři: *F. Petrarca, Dante Alighieri, W. Shakespeare, P. de Ronsard, J. Kollár, J. Vrchlický, J. S. Machar, V. Nezval*

- **sonetový věnec** – cyklus 15 sonetů tematicky i formálně spjatých (např. opakování veršů) – viz *Seifertův Věnec sonetů*
- **balada francouzská** (**villonská**) – lyrická skladba s třemi strofami (7–12 veršů) a závěrečným posláním (4–6 veršů) a vždy opakovaným posledním veršem (refrén); autoři: *F. Villon, J. Vrchlický, V. Nezval* aj.
- **balada italská** – **balata** – strofa čtyřveršová (zpravidla obkročný rým) a desetiveršová (různé uspořádání rýmů); téma lásky, pak i všedního života
- **tercína** – tříveršová strofa (10slabičné jambické verše), rýmové schéma *aba, bcb, cdc*; tercíny tvoří souvislý text (skladbu) s posledním samostatným veršem, např. v *Dantově Božské komedii*
- **rondó** – starofrancouzská lyrická báseň o 2–3 strofách a dvou rýmech; na konci strof se opakuje úvodní verš básně nebo jeho první slova, např. *F. Villon, J. Vrchlický, J. Seifert* aj.
- **gazel** – orientální lyrická báseň arabského původu, má 5–18 dvojverší s jednotným metrem a jediným rýmem (*aa, ba, ca, da…*), např. *Háfíz ze Šírázu, V. Šolc, J. Vrchlický, V. Nezval*
- **haiku** – japonská tříveršová báseň ze 17 slabik (5+7+5 slabik); přírodní témata + působivý citový zážitek → pocit štěstí, harmonie, např. mnich *Matsuo Bašó:*

Nahoře měsíc
nad mlhou. A dole zas
v polích mraky jdou.

Z dalších západoevropských forem: madrigal, rondel, rispet, ritornel, sestina aj.

Rytmus

Metrum = zcela pravidelný, ideální rytmus, zobecněné schéma, norma verše, rytmický vzorec
Rytmus = konkrétní, reálné naplnění metra; vzniká pravidelným opakováním týchž či podobných zvukových prvků v rámci verše (veršů)
Stopa = nejmenší rytmická jednotka vázaného verše; skládá se **z dob těžkých** (teze), v češtině slabik přízvučných, **a lehkých** (arze), v češtině slabik nepřízvučných

Značky:
– slabika dlouhá (u časomíry), slabika přízvučná
∪ slabika krátká (u časomíry), slabika nepřízvučná

Druhy stop
sestupná:
trochej (dvojslabičná), 1 doba těžká, 1 doba lehká – ∪
Velké, širé, rodné lány (Sládek)
– ∪ | – ∪ | – ∪ | – ∪ |

daktyl (trojslabičná), 1 doba těžká, 2 doby lehké – ∪ ∪
Stříhali dohola malého chlapečka (Kainar)
– ∪ ∪ | – ∪ ∪ | – ∪ ∪ | – ∪ ∪ |

daktylostrochejský verš (střídání daktylské a trochejské stopy) – zvukově zajímavější, bohatší

sestupné stopy zdůrazňují vážné ladění básně (meditativní lyrika), melancholii
Letní ty noci zářivá (Neruda)
– ∪ ∪ | – ∪ | – ∪ ∪ |

vzestupná:
jamb (dvojslabičná), 1 doba lehká, 1 doba těžká ∪ –
Byl pozdní večer, první máj (Mácha)
∪ – | ∪ – | ∪ – | ∪ – |

Svou vzestupností není jamb v souladu s přirozeným rytmem českého jazyka (přízvuk je vždy na první slabice)

České jambické verše se někdy hodnotí jako trochejské s tzv. **předrážkou** (anakurzí) = jednoslabičné nepřízvučné slovo na začátku verše; označuje se ×

Časoměrný verš (antický) má ještě stopy:
spondej (dvojslabičná), dvě doby těžké – –
anapest (trojslabičná vzestupná), dvě doby lehké, třetí těžká ∪ ∪ –
amfibrach (trojslabičná vzestupně sestupná), první a třetí doba lehká, druhá těžká ∪ – ∪

Prozodické (versifikační) systémy

Prozódie (z řec. *prosódia* = nauka o rytmu) = součást versologie, zkoumá zvukové vlastnosti verše, zvl. rytmus

1) **Sylabický systém** (slabičný) – rytmus založen na **shodném počtu slabik** ve verši, např. *v staročeské lyrice, české lidové písni, polské* nebo *románské poezii*
(z řec. *syllabé* = slabika)

Slyšte, staří, i vy, děti,
co jáz vám chci povědĕti,
o dědicĕvi slovenském,
čĺš o Prokopovi svatém,
jenž sě jest v Čechách narodil...

(Legenda o sv. Prokopu)

2) **Tónický systém** (přízvučný) – rytmus založen na **shodném** nebo pravidelně proměnlivém **počtu těžkých dob** (přízvučných slabik) ve verši (bez ohledu na počet nepřízvučných slabik), např. *v poezii starogermánské, v ruské hrdinské epice, v Čelakovského Ohlasu písní ruských*
(řec. tónos = přízvuk, protažení*)*

Jak v sadě u Ivana kupce bohatého
na jarním rozpučení krásné růže kvetou,
krásné růže kvetou, oči k sobě vábí...
(Čelakovský)

3) **Sylabotónický systém** (slabičněpřízvučný) – rytmus založen na **pravidelném počtu slabik** a na **pravidelném střídání přízvučných a nepřízvučných slabik**; převažuje v české poezii, zvl. od prozodických reforem J. Dobrovského

Koho bych miloval širém to na světě!?
Srdce je vždycky ach srdcem jen dítěte –
do stáří, do skonu volá si po matce.
(Neruda)

4) **Časoměrný systém** – rytmus založen na **pravidelném střídání dlouhých a krátkých slabik**,např. v antické literatuře (*homérský epos*), v *Předzpěvu Kollárovy Slávy dcery*
Mora (lat. doba) = základní doba, délka krátké slabiky; dlouhá slabika je vyslovována na dvě tyto doby

krátká slabika = slabika s krátkou samohláskou
dlouhá slabika: **přirozeně** – s dlouhou samohláskou nebo dvojhláskou
polohou – po samohlásce následují dvě souhlásky

Nejznámější typy časoměrného verše:
hexametr – 6stopý verš z daktylů a spondejů
pentametr – 5stopý verš vznikl zkrácením hexametru; 2 daktyly a třetí neúplná stopa; uprostřed verše – **rozluka** (diereze)
spojením hexametru s pentametrem vzniká **elegické distichon** (dvojverší)

Aj, zde leží zem ta, před okem mým slzy ronícím,
– ∪ ∪| – – | – ∪ ∪| – – | – ∪∪ | – – |

někdy kolébka, nyní národu mého rakev...
– ∪ ∪| – ∪ ∪ |–^|– ∪∪ | – ∪ ∪ | – ^|

(Kollár)

Jiné typy ustálených veršů

- **alexandrin** = 12–13slabičný jambický verš se závaznou rozlukou po šesté slabice; v rytířském eposu *Alexandreis*, ve fr. *chanson de geste*, ve fr. *klasicistické poezii*
- **blankvers** = 5stopý jambický verš bez rýmů a strof, např. v *dramatech Shakespearových*, dále *J. Milton*, *T. S. Eliot*, v české literatuře *lumírovci*, zvl. *J. Zeyer*

Rým

zvuková shoda na konci veršů, poloveršů nebo syntaktického celku v próze (kromě shodných samohlásek aspoň jedna souhláska – l**ány** – str**any**, na rozdíl od **asonance** = souznění – zvuková shoda jen koncové samohlásky, – paroh**y** – do vod**y**

Funkce rýmu: **eufonická** – podporuje zvukovou harmonii, libozvučnost
rytmická – signalizuje konec rytmické řady, místa rytmicky nejvíc zatíženého
sémantická – v rýmovém postavení jsou významově nejzávažnější slova

Různé jazyky mají různé rýmové možnosti: angličtina má na slovo *láska* (love) jen 3 rýmy, kdežto čeština nejméně 140, stejně tak italština

Rýmová schémata:

1) rým **sdružený** – rýmují se sousedící verše *aabbcc…*

Naše životy jsou truchlivé jak pláč
jednou k večeru šel z herny mladý hráč
venku sněžilo nad monstrancemi barů
vzduch byl vlhký neboť chýlilo se k jaru
(Nezval)

2) rým **obkročný** – rýmuje se první verš se čtvrtým a druhý se třetím *abba*

Co z nás Slávů bude o sto roků?
Cože bude z celé Evropy?
Slávský život na vzor potopy
rozšíří svých všudy meze kroků.
(Kollár)

3) rým **střídavý** – rýmují se dva liché a dva sudé verše *abab*

Dvacet lůžek stojí v síni,
na nich dvacet nemocných,
na tvářích horečné jíní
a na rukou padlý sníh.
(Wolker)

4) rým **přerývaný** – rýmují se jen některé verše *abcb*

Konečně vyběhla z brány
ta dívka medodechá,
já vidím, jak letí jí šatičky,
jak do mého objetí spěchá.
(Neruda)

5) rým **postupný** – rýmují se vzdálenější verše *abc abc*

Lunou omítla jsi nahé zdi,
vesnice spí, jenom ticho vane
a korunou lip na náš práh
teskně zašuměla souhvězdí
jak rubáše navždy odkládané
mrtvými, kteří dnes vejdou v prach.
(Hrubín)

6) rým **tirádový** – rýmuje se několik následujících veršů jedním rýmem nebo verše celé básně *aaaa*

Slípka opustí můj hřád
Koně začnou v stáji ržát
Kamna hřát
Stuhy vlát
(Nezval)

Podle umístění rýmu ve verši:

rým **koncový** – rýmují se koncová slova veršů ***cvičí*** *na čele s* ***tyčí*** (Martialis)

čelní – aspoň jedna z rýmujících se částí je na začátku verše
Když *probudí se hlína je to* ***myš*** (Halas)

vnitřní – rýmuje se střed a konec verše (závěr poloverše a závěr verše)
A byly ***doby*** *k pláči bez* ***podoby****.*
A byly ***děje*** *k pláči bez* ***naděje****.*
(Šiktanc)

rýmové echo – jedno rýmující se slovo je celé obsaženo ve slově druhém
A to pouze z čistý ***lásky***
Za to že ti ustřih ***vlásky***
(Suchý)

Podle míry shody:

rým **bohatý** (přeplněný) – shoduje se i souhláska před první rýmující se samohláskou, tzv. **opěrná** souhláska: s***v***ál – docho***v***al, z***d***ali – v***d***aly

chudý (**přesný**) – nerýmuje se opěrná souhláska: *lidi – rádi, dost – solidnost*

gramatický (planý) – shodují se jen koncovky u slov téhož slovního druhu: *měla – pěla, velký – měkký*

štěpný (kmenový) – kromě koncovek se shoduje aspoň část kmene slov: *prožil – ožil, laně – stráně*

absolutní (homonymní) – rýmové strany se naprosto kryjí: *cítím vinu – k tobě se vinu, plod – plot*

exotický – rýmují se jedna nebo dvě slova cizího původu: *za divného tvora – navigátora* (Biebl)

kalambúrní – originální slovní hříčka, souzvuku dosaženo přesmyčkou: *bělá se květ – bělásek vět* (Nezval)

Podle vztahu k metru:

rým **mužský** – přízvuk je na poslední slabice verše – u slov s lichým počtem slabik: *kmen – ven, červotoč – kolotoč*

rým **ženský** – přízvuk je na předposlední rýmující se slabice – u slov dvojslabičných nebo se sudým počtem slabik: *smutná – chutná, jasu – času*

LITERÁRNÍ DRUHY A ŽÁNRY

Literární druhy = skupiny děl se společnými znaky témat, stylu a kompozice – epika, lyrika, drama

Literární žánry = skupiny děl uvnitř literárních druhů se společnými znaky struktury, tj. obsah, rozsah, forma, kompozice, jazyk (např. román, epos, tragédie)

Žánrové varianty – psychologický román, duchovní epos, rozhlasová hra

Epika (z řec. *epikós* = dějový, výpravný) – **o skutečnosti vypravuje** → dějovost, příběh rozvíjen vypravěčem a postavami v určitém prostředí, čase a příčinných vztazích; převaha monologičnosti, 3. osoby minulého času; psaná prózou i veršem

Lyrika (z řec. *lyrikós* = lyrový, *lyrika melé* = lyrou doprovázené verše) – **zachycuje skutečnost v jedinečném okamžiku + stav nitra** mluvčího (dojmy, city, nálady autora = **lyrický subjekt**) → nedějovost; převaha verše (výjimečně lyrická próza); jazyk ozvláštněn obrazovými prostředky (figury, tropy), význam rytmu, rýmu, intonace; lyrika duchovní, milostná, intimní, přírodní, sociální, politická, reflexivní (úvahová) aj.

Drama (z řec. *dráma* = čin, jednání, skutek) – **skutečnost, příběh se předvádí na jevišti** (výjimka – knižní drama); převaha přímých promluv postav (dialog, monolog) + scénické a režijní poznámky; v popředí čas přítomný; druh **syntetického umění** – slovesné + herectví + hudba + tanec; využívá kulisy, masky, kostýmy, rekvizity, světlo; výstavba děje: v antice závazná jednota místa, času a děje (*Aristotelés*, později *klasicisté*), v novější době pětistupňové (tzv. *Freytagovo*) schéma: **expozice** (úvod, výchozí situace), **kolize** (zápletka, konflikt postav), **krize** (vyvrcholení, růst napětí), **peripetie** (obrat v ději), **katastrofa** (rozuzlení, vyřešení konfliktu – původně jen tragické, v antice zásah boha – *deus*

ex machina, pak i šťastné – happy end); v moderním dramatu ústup od tradiční kompozice → volně spojené obrazy, otevřený konec;
části hry: **dějství** (jednání, akty – začínají a končí pohybem opony) – často 3, 5 jednání nebo jednoaktovky, dále **výstupy** (změna počtu postav na scéně), **obrazy** (změna místa děje, scény); původně hry psány ve verších, nyní převažuje próza; vedle tradičního divadla existuje divadlo loutkové, stínové; **premiéra** – první uvedení díla, **derniéra** – poslední uvedení díla; **benefice** – představení, jehož výtěžek je věnován dobročinným účelům
Divadelní tým: *herci, režisér* (zodpovídá za nastudování, uvedení a úroveň hry), *dramaturg* (sestavuje repertoár), *scénograf* (realizuje scénu), *choreograf* (pro pohybovou stránku), *inspicient* (pomocník režiséra, řídí představení, nástup herců na scénu), *nápověda* (suflér), *osvětlovač*
Divadelní prostory: *jeviště* (scéna, kde se hraje), *hlediště* (prostor pro diváky), *předscéna – forbína* (prostor před oponou), *nápověda* (budka na jevišti), *rampa* (zakončení předscény), *portály – sloupy* (rámují prostor mezi jevištěm a hledištěm), *prospekty* (pozadí scény), *horizont* (uzavírá scénu vzadu), *dekorace* (kulisy, nábytek), *praktikábl* (stupínek), *sufity* – krátké závěsy kryjící horní světla

EPICKÉ ŽÁNROVÉ FORMY

1) Malá epika
- **anekdota** – humorný minipříběh s nečekanou pointou; šíří se ústně → zesměšnění nějakého jevu, osoby
- **bajka** – krátký alegorický příběh (veršem i prózou); zvířata nebo zosobněné věci jednají jako lidé; cíl didaktický (mravní ponaučení), např. *Ezop, La Fontaine, Krylov*
- **aforismus** – vtipná, stručná, hodnotící i ironická myšlenka, originální výrok
  Představte si to ticho, kdyby lidé říkali jen to, co vědí. (Čapek)
- **hádanka** – zašifrované sdělení; určena k zábavě, k rozluštění
- **pamflet** – ostře útočná satirická skladba, zvl. s politickým obsahem – proti osobě, názoru ap. × **paskvil** – hrubý, urážlivý, často lživý text

2) Střední epika
- **mýtus**, **báje** – pokus o výklad řádu světa; o historii bohů, o vzniku člověka, o přírodních jevech; **mytologie** – soubor mýtů určitého společenství, národa
- **legenda** (z lat. *„co má být čteno“*) – o životě, skutcích, zázracích a mučednické smrti církevních světců (veršem i prózou), např. *Legenda o sv. Prokopu*; **pasionál** – soubor legend; tzv. **život** – autentické vyprávění o životě světce, např. staroslověnský *Život Konstantinův* (bez zázračných prvků)
- **evangelium** – životopisný žánr, o Ježíšově životě, působení, umučení a zmrtvýchvstání; evangelisté Marek, Matouš, Lukáš, Jan
- **apokryf** – původně biblické texty církví neuznané za pravé a nezařazené do bible; dnes literární text zpracovávající známý motiv, ale nově, často i parodicky, např. *Karel Čapek, Kniha apokryfů*
- **kázání** – výklad biblického textu při bohoslužbě s didaktickým záměrem; **postila** (z lat. *post illa verba* = po oněch slovech) – sbírka kázání; **homiletika** – nauka o kázání; **traktát** – středověké a renesanční označení učených náboženských a filozofických pojednání s argumenty

- **podobenství (parabola**) – příběh s hlubším smyslem, epicky rozvinutá metafora → podává ponaučení tak, že vypráví příběh analogický – např. v *Novém zákoně*: o koukolu a pšenici
- **pověst** – vyprávění lidového původu, má konkrétní, pravdivé historické jádro (událost se váže k určité osobě, místu, stavbě) + fantazie
  pověst **místní** (o tajemství nějakého místa, např. *o Golemovi* – z okruhu pražského židovského ghetta), **historická**, **národní** (z minulosti), **etiologická** (o původu místních názvů), **heraldická** (o původu erbů, domovních znamení), **o výjimečných lidech** (siláci, chytráci), **démonická** (o nadpřirozených bytostech – vodník, klekánice)
- **pohádka** – žánr lidové slovesnosti, děj nepravděpodobný, nereálný; hrdina překonává překážky (číslo 3 nebo 7), plní obtížný úkol, dosáhne odměny; zásahy nadpřirozených bytostí, kouzelné předměty; idealizace skutečnosti, typické postavy (*král, princezna, drak*) – symbolizují aktivitu (*Hloupý Honza, Popelka*), smysl pro spravedlnost (*Princ Bajaja, Sedmero krkavců*), následky nenávisti a žárlivosti (*Sněhurka a sedm trpaslíků, Šípková Růženka*), dobro vítězí nad zlem + skrytá pravda, prastará životní zkušenost; ustálené formule na začátku, např. *Byl jednou jeden…*; pohádky **lidové** nebo **umělé** (autorské – *H. Ch. Andersen*), **fantastické** (kouzelné), **novelistické**, **zvířecí**; v **moderních** pohádkách reálně existující jevy (*O. Wilde, K. Čapek, J. Wolker, V. Vančura* aj.)
- **bohatýrský zpěv (bylina**) – událost, čin ruského bohatýra (napravuje křivdy, např. *bohatýr Muromec*) a **hrdinský junácký zpěv**, zvl. jihoslovanský (např. o *kralevici Markovi*)
- **povídka** – kratší příběh s poutavou zápletkou, jednoduchý děj (umění zkratky, charakteristiky a popisu, paradoxu); **humoreska** (humor, idylický pohled), **groteska** (využívá zveličení a nelogického spojení vážného se směšným), **arabeska** (zdobný styl, smysl pro ironii), **žánrový obrázek** – humorný tón, z městského života; lidské slabosti, směšné či trapné situace (např. *I. Herrmann*)
- **novela** (z it. *novella* = novinka) – příběh soustředěný na jednu událost, epizodu, bez vedlejších dějových linií; neměnné charaktery postav; sevřený, přímočaře stupňovaný děj, překvapivý závěr, pointa; **rámcová novela** (z renesance) – jeden příběh jako rámec dalších vyprávění *(G. Boccaccio, Dekameron)*; **romantická novela** – s děsivými situacemi *(Edgar Allan Poe)*; pojem novela pochází od J. Nerudy, označuje „malý román"; *v* angloamerické literatuře termín *novel* označuje román; pro kratší útvary je pojem *story*
- **romaneto** – žánrová varianta novely, příběh s tajemstvím, zdánlivě nadpřirozené jevy logicky vysvětleny *(Jakub Arbes)*

3) Velká epika
- **epos** – rozsáhlé chronologické vypravování (obvykle veršem), události kolem společného jádra, obšírné popisy (ustálené a opakované přívlastky), jedna nebo několik ústředních postav, epizody
  epos **hrdinský (homérský**) – opora o báje (sumerský – o *Gilgamešovi*, řecké *Ílias a Odyssea*, římský *Aeneis*), **rytířský (dvorský**) – důraz na rytířské ctnosti *(Alexandreis),* **milostný rytířský** epos *(Tristan a Izolda),* **historický**, **duchovní** *(Dantova Božská komedie)*, **zvířecí** *(Román o lišákovi),* **idylický** *(Čech, Ve stínu lípy)*
- **román** – rozsáhlý příběh psaný prózou; hlavní a vedlejší dějové linie, epizody, mnoho postav (vyvíjejí se); do děje vstupuje vypravěč; **románová epopej** (kronika, sága, román-řeka) – rozsáhle koncipované dílo, často několikadílné, osudy postav zachyceny chronologicky
  členění: do kapitol, oddílů; několikadílné romány – trilogie, tetralogie, pentalogie aj. (díl jako

žánrové varianty románu: *podle obsahu, tématu* – společenský, životopisný, milostný, detektivní, dobrodružný, psychologický, válečný, cestopisný; *podle časového určení* – historický, ze současnosti, utopický; *podle postoje autora k látce* – humoristický, satirický, výchovný, sentimentální; *podle formy výpovědi* – např. román v dopisech

- tzv. **nový román (antiromán)** – ruší tradiční kompozici děje s postavami, důraz na detailní popis a subjektivní reakce postav; obraz složitého chaotického světa současnosti, odcizení člověka *(Proust, Joyce, Kafka aj.)*
- **kronika** – chronologický záznam historických událostí (veršem i prózou), většinou bez hodnocení a souvislostí; **letopisy (anály)** zaznamenávají události podle letopočtu

LYRICKÉ ŽÁNROVÉ FORMY

- **píseň** (popěvek) – prostá, zpěvná báseň (lidová nebo umělá), spojená s hudbou; pravidelný rytmus, výrazný rým, jednoduchá sloka, často **refrén**; základ téměř všech lyrických žánrů; píseň milostná, dětská (ukolébavka), vojenská, pracovní, pijácká, humorná, církevní (např. koleda); v pololidové tvorbě píseň kramářská (jarmareční); píseň kabaretní – **kuplet**, protestní **protest-song**, baladická – **šanson**; **blues** – spojení básnického textu s jazzovou melodií, původně pomalá píseň
- **óda** – oslavná báseň zaměřená na obecná témata (láska, vlast, příroda aj.), patos; žánrové varianty: **hymnus** (chvalozpěv) – monumentální slavnostní patetická báseň, vznešený obsah, oslava bohů, národa apod.
- **dvorská (kurtoazní)** středověká **lyrika** (12. a 13. stol.) – vyjádření něžné lásky, dvornosti, oddanosti a cti rytíře; idealizace ženy, představy o její dokonalosti; prvky platonismu, vytříbeným básnickým jazykem opěvována láska rytíře k provdané paní a její náklonnost k ctiteli nebo odmítání; autoři – *trubadúři* (jižní Francie), *truvéři* (severní Francie), *minnesängři* (Německo); *minstrel* (Anglie); *žonglér* – recitátor, zpěvák, kejklíř

Strofické formy dvorské lyriky

- **alba** (svítáníčko) – jitřní píseň, loučení milenců za úsvitu, **epištola** – milostný list, **pastorela** – milostný dialog rytíře a pastýřky v přírodě, **serena** – večerní píseň
- **elegie** (žalozpěv), ve středověku tzv. **pláče**, **plankty**, **nářky** – vyjadřují smutek, stesk, lítost ze ztráty blízké bytosti, ideálu; loučení; žánrová varianta – **nénie** (zpěv za zemřelé)
- **modlitba** – vyznání víry, doznání vin (pokání), přímé oslovení a chvála Boha, Panny Marie aj.; přímluva a prosba o pomoc; poděkování; souhrn modliteb – **breviář**
- **žalm** – prosebná a děkovná hymnická báseň, druh modlitby, člověk se kaje z hříchů, prosí o odpuštění; také smuteční, útěšná báseň
- **dithyramb** – jásavý, radostný zpěv (oslava, nadšení) – původně sborový zpěv na oslavu boha Dionýsa
- **epitaf** – nápis na hrob; krátce o životě zesnulého, vzkaz živým
- **satira** – báseň s kritickým postojem ke skutečnosti; výsměch, ironie
- **epigram** – krátká, satiricky útočná báseň s ostrou pointou; o negativních společenských jevech; původně nápis na hrobě, pomníku nebo dárku → oslavný verš
- **pásmo** (zone) – polytematická báseň, volné přiřazování (asociace) představ a obrazů, sled pocitů, dojmů; mnohovýznamovost, mnohopohledovost; zdánlivě narušena logická stav-

ba básně → dynamický obraz společnosti; vznik pásma spojen s tvorbou *Guillauma Apollinaira*

LYRICKOEPICKÉ ŽÁNROVÉ FORMY

na pomezí lyriky a epiky (děj + lyrické prvky)

- **balada** – vážná veršovaná skladba, pochmurný děj, tragický závěr; marný zápas člověka s přírodními nebo společenskými silami; rychlý dramatický spád, sevřenost, úsečnost výpovědi, dialogy; původně žánr lidové slovesnosti *(Osiřelo dítě)* i psané literatury (*K. J. Erben)*
  balada **klasická fantastická** (člověk × nadpřirozená bytost) × **etická** (s mravním zákonem) × **sociální** (nositel tragičnosti = společenská situace, nespravedlnost, křivda)
  balada **lidová** (anonymní autor) × **umělá** (jméno autora známe)
- **romance** – skladba optimistického rázu, často s milostnou tematikou a radostnou atmosférou, opak balady – smírné pojetí konfliktu; původně španělská píseň, opěvující hrdinské ctnosti bojovníků s Maury
- **idyla** – nejčastěji z venkovského, harmonicky pojatého života (v řeckém prostředí **arkadická poezie**, v římské literatuře **ekloga**, v novější francouzské literatuře **pastorální poezie**)
- **poema** (básnická povídka) – rozsáhlá báseň s dějem jen naznačeným, v popředí city, dojmy, nálady a úvahy autora, události ze života jednotlivce

DRAMATICKÉ ŽÁNROVÉ FORMY

- **tragédie** – hra s vážným dějem, nerovný zápas hlavního hrdiny → neúspěch, smrt (podléhá přesile nepřítele), ale morální vítězství (nositel morální vznešenosti a krásy); důraz na podřízenost člověka osudu; původně vystupovaly v tragédii vznešené postavy → tzv. vysoký styl
- **komedie** (veselohra) – komický obraz zápasu s nedostatky (pojetí satirické nebo humoristické), karikovaná podoba postav, výsměch chybám lidí (komedie **charakterová**) nebo obraz komické situace (komedie **situační**); konec smírný, rozuzlení šťastné; postavy často nižšího postavení
- **fraška** – jednoduché komické výstupy, původně náboženská a morální tematika; výsměch vnějším nedostatkům člověka (fyzické defekty) nebo hlouposti; obhroublý humor, karikaturní nadsázka, smysl pro groteskност
- **interludia** – středověké krátké frašky; **crazy komedie** – děj se ztřeštěnými, bláznivými zápletkami (např. počáteční hry *Voskovce a Wericha*, ve filmu *Charles Chaplin* aj.)
- **tragikomedie** – prvky tragiky i komiky, např. vážný děj a humorné rozuzlení nebo naopak; přísné odlišení tragédie a komedie opouští poprvé alžbětinské divadlo, zvláště *W. Shakespeare*
- **commedia dell'arte** – původně italská lidová hra z 16. stol., typ barokního improvizovaného divadla; improvizace herců na základě stanovené dějové linie, bez závazného pevného textu; součást dialogů – zpěv, hudba, tanec, pantomima; ustálené typy postav – odlišovaly se kostýmem a mluvou i ustálenými vlastnostmi (Colombina) → předobrazy Pierota, Harlekýna, Kolombíny

- **činohra** (drama v užším slova smyslu) – novodobý útvar s prvky komedie i tragédie, v popředí charakter hrdinů; tematická pestrost, vážné spory mezi postavami, společenské problémy + autorovo pojetí, psychologická kresba postav
- **aktovka** – hra o jednom jednání
- **monodrama** – divadlo jednoho herce, monolog (např. *J. Cocteau, Lidský hlas*)
- **absurdní drama 20. stol. (antidrama)** – převaha tragiky, grotesky a černého humoru, doklad odcizení člověka světu; pocity bezmocnosti, úzkosti, osamocenosti a nejistoty člověka, nesmyslnost světa; chybí děj i tradiční pevná stavba; kompoziční prostředek – cyklický návrat a opakování týchž motivů, gest, scén, frází; práce s nonsensem (= nesmysl); jazyk postrádá svou přirozenou sdílnost; předchůdce absurdního dramatu – *Alfred Jarry, Král Ubu;* významní autoři – *Eugène Ionesco*, *Samuel Beckett*, *Edward Albee*, *Václav Havel*
- **epické drama** – s epickými prvky (komentáře a výklady vypravěče, oslovení hlediště), písně (songy); otevřená scéna (bez opony), snaha rušit divadelní iluzi; epické divadlo realizoval *Bertolt Brecht (Třígrošová opera, Matka Kuráž a její děti)*, u nás *E. F. Burian*
- **lyrické drama** – oslabené dějové prvky, působivost na city člověka (emocionálnost, patos), zachycení nálady; dramatičnost a tragičnost vyrůstá z nitra postav (např. *A. P. Čechov, Fráňa Šrámek*)
- **mystérium** (tajemství) – žánr středověkého náboženského dramatu; složitá jevištní technika; námět – příběhy ze života Kristova (zvl. tajemství vzkříšení), historie stvoření člověka, poslední soud; obdoba – **mirákl** (o zázracích světců); **officia** – o klíčových událostech z Kristova života; o Velikonocích – **pašijové hry; plankty** – nářky Panny Marie; později pronikání světských prvků, fraškovité náměty *(Mastičkář)*
- **melodrama** – obdoba činohry, žánr z přelomu 18. a 19. stol.; spletitý děj, konflikt dobra a zla (hrdina × intrikán), efektní zápletky
- **melodram** – spojuje mluvené slovo (recitaci) s hudbou (instrumentální doprovod) → umocnění uměleckého zážitku, např. *Fibichův* melodram *Vodník* na text Erbenův nebo trilogie *Hippodamie* na text Vrchlického
- **televizní hra** – audiovizuální umění, příběh s menším počtem postav, omezený prostor dějiště; **seriál** – relativně samostatný a uzavřený příběh každé části; tzv. **sitkom** – seriálová situační komedie s krátkými díly, kde se rychle střídají scény = příležitost pro gagy (vtipné výroky, scény)
  scénář – literární složka filmu, televizní hry, obvykle výsledek týmové práce; v levém sloupci: obrazy, záběry, v pravém sloupci: dialogy postav, zvukové efekty, poznámky k hudebnímu doprovodu
- **opera** – dramatický žánr, spojení dramatického textu s hudbou
  libreto – text k jevištnímu hudebnímu dílu (opeře, operetě)
- **opereta** – střídá se mluvený a zpívaný text
- **muzikál** (divadelní revue) – druh syntetického divadla (text + zpěv, hudba a tanec), řetězec scénických obrazů spojených hlavní postavou nebo dějem; východiskem syžetu jsou často literární díla vysoké umělecké hodnoty → *West Side Story* (Shakespeare), *My Fair Lady* (Shaw)
  V Čechách náznaky muzikálu na scéně Osvobozeného divadla, 1948 české tradici přizpůsobený *Divotvorný hrnec* (s postavou vodníka Čochtana), z českých filmových muzikálů – *Starci na chmelu* (1964), *Noc na Karlštejně* (1974) aj.
  Na konci 20. stol. uvedeny světové muzikály *Bídníci, Jesus Christ Superstar, Evita* aj., domácí

ŽÁNROVÉ FORMY LITERATURY FAKTU A PUBLICISTIKY

- **umělecká reportáž** – původně informace + hodnocení s působivými jazykovými prostředky; očité svědectví autora, subjektivita, autentičnost, pravdivost; reportáž cestopisná, úvahová, esejistická *(Egon Erwin Kisch)*
- **biografie** – umělecký životopis slavné osobnosti
- **cestopis** – popis prožitků, událostí z cest; zajímavosti, exotika a dobrodružství
- **sci-fi vyprávění** – beletrizace výsledků vědy (historie, archeologie, kosmologie)
- **fejeton** – kratší publicisticko-umělecký úvahový útvar (smíšený styl), časově zajímavý námět, poutavost a vtipnost zpracování; tištěn na dolní části novinové stránky – pod čarou (např. *J. Neruda, K. Čapek* aj.)
- **memoáry** (paměti) – vzpomínky na dobu, v níž autor žil; **deníky** – osobní záznamy pořizované bez časového odstupu – informace soukromé, společenské, politické
- **epistolografie** – korespondence významných osobností
- **interview** (rozhovor) – původně sled otázek novináře a odpovědí dotazovaného, umělecky fiktivní rozhovor, např. i s osobami již nežijícími
- **medailon** – hodnotící text, portrét významné osobnosti; **nekrolog** – hodnocení osobnosti při příležitosti úmrtí
- **polemika** – odlišný názor na zveřejněný text × **replika** – reakce na polemiku, stanovisko autora původního textu
- **esej** – pojednává originálním způsobem o zajímavých otázkách literárních, kulturních, filozofických, společenských; subjektivnost autora (osobní pojetí), otevřenost, poznávací účel + bohatství jazyka; zakladatel eseje *Michel de Montaigne*, z českých esejistů *F. X. Šalda, K. Čapek* aj.

K dalším publicistickým útvarům patří *zpráva, komentář, úvodník, referát, reportáž, sloupek, kurzíva aj*.

STRUKTURA LITERÁRNÍHO DÍLA

má 3 složky: jazykovou, tematickou a kompoziční

Vrstva jazykově stylistická

sdělná a estetická funkce jazyka, individuální styl autora

1) **Útvary jazyka**: základní zdroj pro beletrii = **spisovný jazyk**, vedle toho i **nespisovné** jazykové prostředky: **obecná čeština**, **nářečí** (dialekt), **slang**, **argot**, zvl. v přímé řeči postav

2) **Stylové rozvrstvení slovní zásoby**: vedle slov **stylově neutrálních** mají estetickou funkci i **slova stylově zabarvená (příznaková)**, např. neologismy, archaismy, historismy, poetismy aj.

3) **Textové slohové postupy**: vyprávěcí, popisný, charakterizační, výkladový, úvahový

4) **Syntaktické prostředky**: různé druhy vět, vyjadřování slovesné, jmenné, neobvyklý slovosled (inverze), souřadnost a podřadnost

5) **Zvukové prostředky**

- **rytmus**, **rým**, **asonance**
- **eufonie** (libozvuk) – příjemné uspořádání zvuků v projevu, estetická působivost × záměrná **kakofonie** (nelibozvučnost)
- **zvukosled** a **zvukomalba (onomatopoie)** = opakování stejných hlásek a napodobení zvuku slovy, např. *řinčí řetězů hřmot* (Mácha), *zvoní, zvoní zrady zvon* (Halas); zvukomalebná citoslovce: *na chalupu: klop, klop, klop!* (Erben); např. s, š má náznak šumu, svistu; *r, ř* dojem nesouladu, řinčení; *l* má teskné zabarvení; *a, o, u* – temné zvuky, pochmurný dojem; *i, e* – vysoké a jasné zvuky; *samohlásky a ou* – libozvuk
- **paronomázie** = nahromadění slov odvozených od téhož kmene, např. *rejděte rejdivý rej* (V+W); *Slavme slavně slávu Slávů slavných* (Kollár)

6) **Grafické prostředky**

- estetické působení jazyka v psané podobě: verš, strofa, typy písma, interpunkce
- básně – obrazy (**kaligramy**) – *Apollinaire*
- experimentální poezie, tzv. **konkrétní poezie** – pracuje s jazykem jako s materiálem k vytváření neobvyklých kompozic; je nezávislá na významové hodnotě slova; jazyk je vlastním tématem tvorby
  poezie **vizuální** (optické básně) – využívá grafické podoby záznamu, vliv výtvarného umění (např. poezie *Josefa Hiršala* a *Bohumily Grögerové* nebo typogramy *Václava Havla*)
  poezie **fonická** – založena na uspořádání zvuků, souvisí s hudbou (např. báseň *Ursonate K. Schwitterse*
  Předchůdce konkrétní poezie – *Ch. Morgenstern*
- **akrostich** = báseň, v níž začáteční nebo koncová písmena (slabiky) dávají slovo (větu), nejčastěji jméno člověka, jemuž je báseň věnována

  ***F**létna piano a*
  ***X**ylofon*
  ***Š**edesát vodotrysků Hvězdy napodobuje*
  ***A**pollo proměn v*
  ***L**abuť*
  ***D**ante otec vavřínů*
  ***A**ť žije poezie* *(Nezval)*

7) **Pojmenování obrazná – tropy**

založená na přenášení významu; podstatou je mnohoznačnost slov, souvztažnost dvou jevů

- **epiteton (básnický přívlastek)** – blíže určuje, popisuje, přibližuje zobrazovanou skutečnost vyjádřenou podstatným jménem; vyjadřuje subjektivní hodnocení
  epiteton **constans** (stálé) – označuje vlastnost očekávanou, opakovanou u téhož jména: *hloupý Honza, širé pole, rychlonohý Achilleus* (Homér)
  epiteton **ornans** (zdobné) – vyjadřuje citové, subjektivní hodnocení: *růžový večer* (Mácha), *stříbrný vítr* (Šrámek), *něžná záře* (Neumann)

- **přirovnání (příměr)** = pojmenování upozorňující na vzájemnou podobu věcí, jevů
  přirovnávají se vlastnosti *(bílý jako sníh)* nebo způsob a okolnosti děje *(funí jako lokomotiva)*
  3 členy: přirovnávaný jev (1), jev, k němuž se přirovnává (2), a jejich společný spojující znak (3)
  Krásná (3) *jako kvítka na modranském džbánku* (2) *je ta země* (1) … (Seifert)
  spojovací výrazy: jak, jako, jakoby, než *(rychlejší než já)*, ani *(nemá soli, ani co by se za nehet vešlo)*, co (*slzy co perly);* přirovnání 2. pádem *(rychlejší tebe),* 7. pádem (*myšlenka se pírkem chvěla* – Neruda)
- **metafora** = zkoncentrované přirovnání, přenesení významu ze slova výchozího na cílové na **základě podobnosti**, vzhledu, funkce ap. → nový pohled na skutečnost
  klasická metafora – *vodotrysk noci* (Nezval), *v mrazivé chýši tam ptáčata zbyla* = děti (Bezruč), *úl hvězd* (Hrubín)
  personifikace (zosobnění) – lidské vlastnosti a činy se přenášejí na neživé objekty *stromy šeptaly, Vánoce klepou na dveře, moře mě objalo rukama* (Hora)
  synestézie (smíšení počitků) – přenesení významu na základě záměny smyslových vjemů: *sladká slova, cítit hudbu, namalovat verš, ochutnat vůně velkoměsta, slyšíš krev* (Hrubín),
  A černý, E bělý, I nach, O modrý, U zeleň hlásek… (Rimbaud, báseň Samohlásky)
  metaforou může být i celý text, báseň *(Wolker, Žně);* v moderní poezii: trsy metafor – *Nezval, Edison,* závěr 1. zpěvu
  lexikalizovaná metafora vzniká na základě formální příbuznosti, není originální:
  kohoutek (u vodovodu) *uši* (u hrnce)
- **metonymie** = přenesení významu ze slova výchozího na cílové na **základě věcné souvislosti**, např. *je to psáno její rukou* = písmo (záměna příčiny a účinku), *vypít sklenici vody, poslouchat Beethovena* (záměna obsahu za věc, objekt), *Hrad reagoval okamžitě* = prezident (záměna věci, instituce za místo původu), *jídlo nedorazilo včas* (záměna děje za původce)
- **synekdocha** = druh metonymie, přenesení významu **na základě záměny části a celku** (souvislost kvantitativní), např. *co se ty ruce napracovaly, nepřekročí práh domu* (část místo celku), *seběhlo se celé město* (celek místo části)
- **oxymóron** = zvláštní druh tropu založený na významovém protikladu, spojení dvou významově rozporných tvrzení (výrazy se jakoby logicky vylučují, odporují si), např. *v tomto světle se zatmívám* (Bridel)
  Zbortěné harfy tón, ztrhané strůny zvuk (Mácha)
  Oříšky bez jádra, studánky zasypané, křtitelničky vyschlé, vody bez zrcadlení (Halas)
  v titulech děl: *Molièrův Zdravý nemocný, Březinovo Svítání na západě, Baudelairovy Květy zla*
- **alegorie** (jinotaj) = obrazné vyjádření dějů, pojmů, založené na utajené paralelnosti
  (skrytý smysl → něco nemůže nebo nesmí být vyjádřeno přímo); složitá alegorie v literatuře středověké, renesanční a barokní; bajky, hádanky, podobenství
  Swiftův román *Gulliverovy cesty* (kritika poměrů v Anglii 17. stol.), *Komenského Labyrint světa a ráj srdce* (bludiště světa jako středověkého města), v staročeské *Alexandreidě* lze za králem Filipem tušit Přemysla Otakara II.
- **symbol** (znak, který zastupuje obecný pojem) – jistá skutečnost je znázorněna skutečností jinou, která tu první reprezentuje, zastupuje; mnohoznačnost, často mlhavost, např. *kříž* – symbol křesťanství, *kominík* – symbol štěstí

Kdo ví, co eben, zlato je, / a kdo barvy miluje, / být Rakušanem musí (Toman) – ironie založena na záměně zlaté a černé = státní barvy Rakouska

- **kontrast** (protiklad) = záměrné spojení protikladných slov a myšlenek; vyhrocený paralelismus
  Na tváři lehký smích, / hluboký v srdci žal (Mácha)
  Je lehké listí vavřínu / a těžký padlých stín (Halas)
  Kontrastní postavy: *don Quijote a Sancho Panza*, hodnoty – *dobro a zlo*
  Kontrast v titulu díla: *Dostojevského Zločin a trest, Stendhalův Červený a černý, Hálek, Na statku a v chaloupce*
- **hyperbola** (nadsázka) = zveličení jevu, situace → růst expresivity textu
  Stokrát jsem tě prosila, na kolena klesla (Erben)
  Hroch se lekl tak strašně, že na ulici přestaly jezdit elektriky (Macourek)
  Na hyperbole je postavena **karikatura** → zesměšnění určitého lidského typu, rysů charakteru *(Čechův pan Brouček, Molièrův Lakomec)*
- **litotes** = opak hyperboly, zjemnění výrazu, vyjádření kladu dvěma zápory, popření opačného významu
  ...mne ona nemá nerada (Villon), *Nechtěl jsem, nechtěl jsem nemlčet* (Orten)
- **eufemismus** = užití mírnějšího slova k označení nepříjemné představy, např. i opisem:
  Až bude růst nade mnou tráva (Bezruč)
  dysfemismus = vyjádření směřující k zápornému hodnocení
  den vraždí noc a noc zas vraždí den (Shakespeare)
- **perifráze** = rozvedená synekdocha, vyjádření opisem, pomocí typických znaků
  ...vzpomínal ... na dvoumetrový svatební koláč, / z něhož by už brzy rád ochutnal (Holan)
- **ironie** = záměrné užití slova v opačném smyslu, jeden z prvků komična
  oslí uši právě dobře ke koruně sluší (K. Havlíček Borovský)
- **sarkasmus** = zesílená ironie (kombinace humoru a kritiky)
  ...a tak dostal Halfar místo (= hrob sebevraha) (Bezruč)

8) **Figury**

kombinace (konfigurace) hlásek či slov; opakování nebo přesuny výrazových prostředků → zdůraznění

a) **zvukové** (opakování slov, slabik, hlásek)

- **aliterace** (náslovný rým) = opakování stejné hlásky na začátku sousedních slov (vět)
  ***P**lyne **p**eníz **p**o **p**enízku* (středověká žákovská poezie)
- **anafora** = opakování slova (slov) **na začátku** veršů (vět), slok → pro důraz, východisko pro gradaci
  Na břehu řeky Svratky kvete rozrazil
  na břehu řeky Svratky roste nízká tráva (Nezval)
- **epifora** = opakování téhož slova (slov) **na konci** veršů (vět) → zdůraznění, rytmizace
  Co to máš na té tkaničce,
  na krku na té tkaničce? (Erben)
- **epanastrofa (palilogie**) = opakování téhož slova (slov) **na konci** předešlého verše (věty) a **na začátku** následujícího verše (věty) → zpomalování děje, zesílení detailu
  Střela ta se zaryla v bílá ňadra,
  v bílá ňadra prvního Tatařína (Čelakovský)

- **epizeuxis** – opakování téhož slova (slov) v jednom verši (větě) → zvýšení zvukové působivosti, akcentace významu slova
  Utichly továrny, utichly ulice (Wolker)
  Tam žádný – žádný – žádný cíl (Mácha)

b) **syntaktické** (týkající se spojovacích výrazů)

- **asyndeton** = vynechání spojovacích výrazů → zhuštěné sdělení, zrychlení nebo vystupňování děje
  Dělník je smrtelný, práce je živá (Wolker) – chybí **ale**
  × **polysyndeton** – užití více spojovacích výrazů
  *Je tráva vysoká **a** laskavá **a** vlahá* (Neumann)
- **vytčený větný člen**
  Ale kdybyste se mne zeptali, co se mi v Holandsku líbilo nejvíc, vyhrknu bez dlouhého přemýšlení, že příbytky. A krámy. A květy. A grachty. A obloha. (K. Čapek)

c) **slovosledné a syntaktickovýznamové** (odchylky od pravidelného slovosledu a opakování slovosledných nebo syntaktických schémat)

- **inverze** = změna pořádku slov → zdůraznění příznakového místa (zvl. v próze), funkce rytmická nebo rýmová (v poezii)
  Čas nový nové chce mít činy (Neruda)
- **anastrofa** = druh inverze, obrácení slovosledu dvouslovného spojení
  Noc šeredná se po předměstí sráží (Zahradníček)
- **paralelismus** – bohatě rozvinutý příměr; přirovnávané jevy položeny volně vedle sebe
  Uměl jsem jedním tahem tvoje ruce – holubici, zobající na psacím stroji (Florian)
  Eržika ptáček, Eržika rybka… (Olbracht)
  Paralelismus doprovázený významovým kontrastem:
  Něžná i proradná
  krutá i bezradná
  Plamen i červánek
  Ďábel i beránek
  Cukr i sůl
  (Kryl)
- **antiteze** = rozvedené přirovnání protikladem
  výchozí motiv: *Vzav se tu odněkud kůň vyjíždí,*
  jeho popření: *on nevyjíždí,*
  přirovnání, nový obraz: *on větrem letí. – tj. jako vítr*
  (Čelakovský)
- **gradace (stupňování)** = uspořádání slov podle jejich významu a účinku
  směrem vzestupným = **klimax**:
  …kde je voda modravá a nebe modravé a hory modravější
  (Nezval)
  směrem sestupným = **antiklimax**:
  Rozmarný zlatník listy vytepal
  ze zlata, bronzu, ze zamžené mědi
  (Toman)

d) **eliptické** (vypouštění slov, částí vět z textu)

- **elipsa** (výpustka) – vynechání části textu, kterou lze domyslet z kontextu → zrychlení dějového

Malá, hnědá, tváře divé
pod plachetkou osoba;
o berličce, hnáty křivé,
hlas – vichřice podoba
(Erben)

- **apoziopeze** – nedokončená výpověď, ukončena pomlčkou nebo trojtečkou
Vysoký křik,
unášený steskem, bolestí, výčitkou:
„Co já jsem všechno… a proč?“
(Mikulášek)
A to je láska… Přesvědčená, / že za smrtí je její scéna.
Však smrt je zem… Jdeš schýleně. (Holan)

e) **myšlenkové, řečnické a hodnotící** (vyjadřují citové zaujetí mluvčího, oživují text)

- **apostrofa** = básnické oslovení neživého objektu, nepřítomné osoby – nečeká se odpověď: *Čechy krásné, Čechy mé, / obraze rámu prastarého*
(Hrubín)
- **řečnická otázka** – její smysl je natolik jasný, že se nevyžaduje odpověď → expresivnost: *…smí si vzít sirotek do klínu drva,*
co pravíš, Maryčko Magdónova? (Bezruč)
- **pleonasmus** – nadbytečné hromadění slov souznačných → k zpomalení výpovědi nebo k zvýraznění skutečnosti
*Po **modrém blankytu** bělavé páry hynou* (Mácha)
- **tautologie** – rozvedení téhož sdělení dvěma synonymními výrazy → upoutání pozornosti, zvýraznění
Nevesely, truchlivy** / jsou ty kraje vodní, **v poloutmě a polousvětle
mine tu den po dni (Erben)
Zima je zimoucí, zimou se třesu (lidová poezie)

f) **významového rozporu** (2 jevy vzájemně se vylučující)

- **oxymóron** (viz str. 26)
- **paradox** – zdánlivě protismyslné tvrzení odporující vžitým představám → odhalování hlubších souvislostí
Sníh žije, / když taje, / snad nejvíc života svíráme, / když umíráme. (Závada)

Vrstva tematická a myšlenková

1) **Téma** = osobitě, zajímavě zpracovaný námět, souhrn jednotlivých motivů; konkretizace a výběr postav, prostředí, děje → autorova volba, pohled na realitu; téma **hlavní** (ústřední) a **vedlejší**
moderní literatura, zvl. poezie, se vyznačuje **polytematičností**
epizoda: vedlejší dějový úsek (uzavřený) vložený do hlavního děje, např. *Viktorčin příběh v Babičce B. Němcové*
2) **Motiv** – nejmenší tematický prvek
leitmotiv = hlavní motiv díla
3) **Děj** = vše, co se odehrává v díle (typický pro epiku a drama); děj **hlavní** a **vedlejší** (dějové odbočky)

fabule = událost, o níž se vypráví

syžet = konkrétní naplnění a zpracování určité fabule v díle (autorova volba vypravěče, postav, prostředí, výběr motivů, témat i vnitřní výstavba děje)

4) **Čas:**

chronologický – autor dodržuje časovou posloupnost; časový sled jako ve skutečnosti

retrospektivní – návraty zpět, do minulosti

reálný čas lze **zkracovat** (zrychlené tempo) nebo **zpomalovat** (retardovat) pomocí detailů, odboček, úvah

5) **Postava** – aktér; obvykle téma člověka a jeho vztahu k jiným lidem; vedle lidí mohou v díle jednat zvířata *(Ferda mravenec),* věci *(cínový vojáček),* abstraktní jevy a pojmy *(dobro, zlo, pýcha),* nadpřirozené bytosti *(drak, víla);* postava **hlavní** a **vedlejší**, **kladná** a **záporná**

uvedena popisem a charakteristikou (přímo, nepřímo, srovnáním)

někdy charakteristika **jménem** – tzv. *nomen-omen* = jméno znamení *(baron Prášil)*

jazykem, **mluvou** (např. v Tylově *Strakonickém dudáku – Vocilka, Kalafuna, víly*);

postavy mají **ustálené** charakterové rysy (např. *pohádkové postavy*), nebo se **vyvíjejí** *(Tylův Švanda dudák)*

karikatura – neúměrné zveličení typického znaku *(Haškův Švejk)*

titulní postava – často uvedena v titulu *(Vančura, Pekař Jan Marhoul)*

literární typ – postava shrnující vlastnosti určité skupiny lidí týchž zkušeností, společenského postavení, charakteru (typ žárlivce – *Othello*, lakomce – *Harpagon*)

archetyp (pravzor) – postava s platností nadindividuální, nadčasovou

6) **Vypravěč** = mluvčí epického (někdy i dramatického) díla

obvykle se ztotožňuje s autorem, někdy s některou z postav; vypravuje a komentuje události, uvádí a charakterizuje postavy

3 typy vypravěče:

- **vševědoucí**, **tradiční**, **autorský** – nezasahuje přímo do děje, stojí nad postavami → zřetelně odděleno pásmo vypravěče od pásma postav
- **personální**, **osobní** – má charakter určité postavy, je přímý účastník děje, navazuje kontakt se čtenářem
- **neosobní vypravěč**, tzv. **oko kamery** – záznam situací, chování a výroků postav bez komentáře autora

lyrický subjekt = mluvčí básnického díla, zvl. subjektivní (v 1. osobě) nebo objektivní (v 3. osobě)

7) **Stylistické vypravěčské postupy**

a) řečové **pásmo vypravěče** = promluvy vypravěče (většinou řeč autora) → užití minulého času

řečové **pásmo postavy** (postav) = vlastní promluvy postavy → užití přímé řeči

řečové **pásmo přechodové** = promluvy postavy (postav) prostřednictvím vypravěče, tj. nepřímo → užití nepřímé, polopřímé nebo nevlastní přímé řeči

b) **vyprávěcí způsoby: er-forma** – objektivní vypravěč (vypráví se v 3. osobě),

ich-forma – subjektivní vypravěč (vypráví se v 1. osobě), osobní ladění

c) **druhy řeči** – vycházejí z počtu rozmlouvajících osob:

monolog (hovor jedné osoby), **dialog** (hovor dvou i více osob); **replika** – slovní reakce partnera hovoru

d) **formy řeči**

přímá řeč – autorem doslovně citovaná řeč postav; uvozena uvozovací větou, označena uvo-

„Nastane doba plesů, pánové, noste fraky." (Hrabal)

nepřímá řeč – reprodukce něčí výpovědi; promluva vypravěče uvedena hlavní větou, postavy promlouvají větou vedlejší (předmětnou)

Myslel, že se už nedočká.

nevlastní přímá řeč – projev postavy vnímán skrze autora; shodná gramatická struktura s přímou řečí, ale graficky neoznačenou (bez uvozovek) → k vyjádření *vnitřního monologu*

Hordubal se dívá na ten rozžhavený kousek železa. Něco ti přinesu, Polano, něco do domácnosti. (K. Čapek)

polopřímá řeč – postava promlouvá nepřímo, jakoby z odstupu, promluva není doslovný citát, projev uveden vypravěčem → gramaticky v 3. osobě, bez uvozovek

Ne, nemusí se bát, nejde služebně, slyšel jen, že má Eržika… nějaké kožešiny…

(Olbracht)

smíšená řeč – kombinace různých forem řeči

8) **Prostředí** = vnější svět, v kterém se rozvíjí děj a který obklopuje postavy + atmosféra psychická, sociální, ideová

hmotné (dům, příroda), společenské (vesnice, město), obyčejné nebo exkluzivní, domácí nebo exotické, vnější (exteriér) nebo vnitřní (interiér), idylické nebo dramatické, reálné nebo fantastické; je znázorněno popisem – statický nebo dynamický, subjektivní, lyrický (líčení) nebo objektivní; v moderní literatuře mozaikovitý, rušící hranice mezi vnějším a vnitřním světem

9) **Titul** = nadpis díla, první informace; má funkci uměleckou, estetickou, pojmenovávací; naznačuje téma *(Jirásek, Temno),* postavy *(Němcová, Babička)*, zvířecího hrdinu *(Medvídek Pú)*, prostředí *(Hálek, Na statku a v chaloupce)*, žánr *(Vrchlický, Sonety samotáře)* ap.

akronym = název složený z počátečních písmen nebo slabik víceslovného označení (*J. Havlíček, Helimadoe* – ze začátečních písmen pěti ženských jmen)

podtitul = doplněk, vedlejší titul (funkce informativní, komerční, reklamní)

vnitřní tituly, **mezitituly** – funkce kompoziční, názvy částí, kapitol

incipit – vstupní věta textu, první informace, titul totožný se začátkem díla (z lat. – *začíná se*)

dedikace – v čele knihy, věnování

motto – před začátkem vlastního textu díla; citát nebo výrok – určuje charakter následujícího textu, např. *Volím slovo prosté, / chci tu báji vypravovat / z úst jak lidu roste.*
(Neruda, k Baladám a romancím)

10) **Autor** = tvůrce díla (spisovatel – básník, prozaik, dramatik, scenárista, textař; jméno uvedeno spolu s titulem díla × **anonym** (dílo neznámého autora)

pseudonym – krycí jméno autora, pod nímž zveřejňuje své dílo z různých důvodů, např. *Egon Bondy* = Zbyněk Fišer, *Karolína Světlá* = Johanka Rottová

autorské šifry – např. Nerudovy fejetony v novinách označovány △

Vrstva kompoziční

způsob řazení a spojení témat, uspořádání obsahových a jazykových složek ve vyšší celek
nejtěsnější kompozice: drama (zvl. antické), novela, bajka – sevřenost příčinná i časová
nejvolnější kompozice: moderní poezie i próza (metoda proudu vědomí, asociování = volné sdružování představ a pocitů, řetězce smyslových vjemů, automatický text (surrealisté)

Prostředky kompoziční výstavby

- v próze: vnitřní členění – **věta**, **odstavec**, **kapitola**
  cyklus – soubor samostatných děl, vyšší celek s týmž záměrem autora, např. *Páralova černá a bílá pentalogie*
  montáž – celek vzniká sestavováním částí jiných celků; technika střihu, často kombinace literárních žánrů *(Čapek, Válka s Mloky)*
- v poezii:
  báseň – nejmenší textový celek poezie; členění do strof
  básnická skladba – rozsáhlejší báseň s pevným lyrickoepickým základem, např. *Hrubín, Romance pro křídlovku*
  básnická sbírka – soubor básní jednoho autora, např. *Neruda, Balady a romance*
  báseň v próze – krátký prozaický útvar s důrazem na lyrismus a fantazii; bez použití verše; obraznost, např. *Halas, Já se tam vrátím; Deml, Moji přátelé*
- v dramatu:
  výstup, dějství – viz str. 19

Kompoziční schémata

založena na **dějovém napětí** a **časových vazbách**

Kompozice

- **chronologická** – kopíruje časovou posloupnost děje (jak se ve skutečnosti odehrál), např. *pohádka, pověst, deník*
  kronikářská – dodržen časový sled událostí, ale bez příčinného sepětí, např. *A. a V. Mrštíkové, Rok na vsi*
  deník – osobní záznamy pozorovaných a prožívaných událostí pořizované v krátkých intervalech např. *Jan Zábrana, Celý život*, *Máchovy deníky*, deníkově stylizované romány: *L. Vaculík, Český snář*, v poezii: *J. Kolář, Dny v roce*
  sága, **román-kronika** – sleduje v časovém odstupu události v určité lokalitě, např. *J. Galsworthy, Sága rodu Forsythů*
- **retrospektivní** (zpětná) – postup prostřednictvím vzpomínky nazpět, od konce, od důsledku k příčinám, např. *v detektivce*
- **rámcová** (prstencová) – dílo má více ucelených příběhů vložených do příběhu hlavního, který je jakoby rámuje, např. *Pohádky tisíce a jedné noci, G. Boccaccio, Dekameron*
- **paralelní** (prolínavá) – souběžně několik dějových linií, které se propojují, např. v *historických románech*
- **řetězová** – sled samostatných příhod spjatých jednou postavou, např. *Jirásek, F. L. Věk, Němcová, Babička;* též v dílech s motivem putování, pronásledování – **pikareskní román**, např. anonym *Lazarillo z Tormesu*
- **„in medias res“** (k jádru věci) – autor při vyprávění vtáhne čtenáře přímo doprostřed děje (bez úvodu); porušení logického časového sledu událostí (začátek se čtenář obvykle dozví až retrospektivně)

VÝVOJ LITERATURY

POČÁTKY SLOVESNÉHO UMĚNÍ

Nejstarší slovesné projevy

před vynalezením písma (od pravěku)
Závislost pravěkého člověka na přírodě, bezmocnost, strach z nevysvětlitelných jevů, tajemna a smrti → snaha naklonit si démony a nadpřirozené síly, prosba o ochranu, o úspěšný lov a úrodu, o uzdravení z nemoci

Magické (kouzelné) obřady
podnět: poznání síly, **moci a krásy slova** (obraznost, fantazie, opakování slov, veršované pokřiky), pravidelný **rytmus**, zpěvavý způsob projevu; obřady často spojeny s výtvarnou činností (scény z lovu, kresby zvěře se zásahy šípů, pak drobné sošky zvěře z kamene, kostí, dřeva) a jednotvárným **pohybem** (tanec); kreslič lovec chtěl zvíře očarovat, zbavit síly, získat nad ním převahu

Formy:
magické průpovědi (pro úspěšný lov, bohatou úrodu, šťastnou lásku ap.),
zaklínadla, zaříkadla (proti nemoci, nebezpečí, nepříteli)
pranostiky (zkušenosti o počasí → zemědělské práce)
přísloví (obecné mravní zásady, návod k jednání)
pořekadla (poznatky o životě, o člověku)
lyrické písně (ukolébavky, svatební písně ap.)
obřadní cykly – výroční (rovnodennost, slunovrat), rodinné (narození, smrt)
mýty (báje): příběhy z dávné, nedoložené minulosti, odrážejí představy lidí o světě (fantastický výklad jevů), příběhy o bozích, např. *starověké mýty, mýty předkolumbovských národů Ameriky, náboženské mýty* aj.)

Ústní lidová slovesnost

jedna z nejdůležitějších součástí lidové kultury (folkloru)
tvorba lidu – **vyjadřuje** lidový názor na život, optimismus, touhu po svobodě, odpor k útisku
Znaky:

- ústní tradice (z generace na generaci)
- anonymita autora (neznáme jeho jméno)
- kolektivnost (majetek celého národa, lidstva)
- variabilita (neustálený text, postupné změny od vypravěče k vypravěči), dána časově (přes generace), místně (odlišnost v regionech, různých zemích)
- **slovesné útvary**: pohádky, pověsti, písně, přísloví, pořekadla, hádanky, anekdoty, jihoslovanské hrdinské zpěvy, ruské byliny; dětská slovesnost – říkadla, rozpočítadla; zvyková obřadní slavnost (při pálení čarodějnic, vynášení Morany, o Vánocích), rodinné obřady (svatba, křtiny, pohřeb → svatební písně, ukolébavky, pohřební pláče – plankty), lidové hry, loutkové hry, kramářské (jarmareční) písně (= městský folklor)

Folkloristika = obor zabývající se folklorem; studium života, zvyků, obyčejů, jídla, krojů, řemesel, lidové slovesnosti, např. *B. Němcová*, Obrazy z okolí domažlického, *T. Nováková* (studie z východních Čech), *Z. Winter* (lidová řemesla)

- **zájem o lidovou slovesnost a sběratelství**: v období preromantismu, romantismu, u nás v době národního obrození (zdroj a pramen, inspirace pro obrozenecké spisovatele)
- **sběratelé a zapisovatelé** výtvorů naší lidové slovesnosti:
  F. L. Čelakovský (slovanské písně, přísloví), *K. J. Erben* (slovanské pohádky, české národní písně a říkadla), *B. Němcová* (české a slovenské pohádky), *J. Š. Baar* (chodské písně a pohádky), *J. J. Langer* (české obyčeje, písně, svatební písně), *J. V. Kamarýt* (české duchovní písně), *B. M. Kulda* (moravské pohádky, pověsti, obyčeje), *F. Sušil, F. Bartoš, L. Janáček* (moravské písně), *J. Kollár* a *P. J. Šafařík* (slovenské písně), *J. Š. Kubín* (podkrkonošské a kladské pohádky), *K. Plicka* (české a slovenské písně, říkadla), *J. Horák* (české pohádky), *A. Sedláček* (pověsti), *V. Cibula* (pražské pověsti), *M. Bureš* (písně z Vysočiny) aj.
- **adaptace lidových pohádek** (převyprávění) – např. *Václav Říha, Josef Štefan Kubín, Vojtěch Martínek, František Hrubín* (Špalíček pohádek, Pohádky z tisíce a jedné noci)

Světoznámí pohádkáři:
Německo – bratři *Jacob a Wilhelm Grimmové*
Dánsko – *Hans Christian Andersen*
Francie – *Charles Perrault*

Moderní autorské (nefolklorní) pohádky: *Karel Čapek* (Devatero pohádek), *Vladislav Vančura* (Kubula a Kuba Kubikula), *František Hrubín* (Kuřátko a obilí), *Jiří Wolker* (O kominíkovi), *Jan Werich* (Fimfárum) aj.

- **vliv folkloru na tvorbu autorskou** (zdroj, pramen), *F. L. Čelakovský* (Ohlas písní ruských, Ohlas písní českých), *K. J. Erben* (Kytice z pověstí národních), *Jos. Jaroslav Langer* (Selanky, Krakováčky), *Miloslav Bureš* (Otvírání studánek → libreto pro Bohuslava Martinů) aj.

PÍSMO

- slouží k záznamu lidských myšlenek a řeči, umožňuje komunikaci mezi lidmi, umožňuje přenášet nabyté poznatky z generace na generaci
- vzniklo na územích s vyspělou civilizací (státní správa, rozkvět obchodu, kulturní styky) → nutnost zachycovat ekonomické údaje, zaznamenávat obchodní jednání
- je předpokladem vzniku psané literatury (záznam projevu)

Předchůdce písma – tzv. **výjevové obrazy** v jeskyních (zobrazení lovu) před více než 20 tisíci lety
Nejstarší písmo vznikl v Sumeru a v Egyptě – téměř zároveň (koncem 4. tis. př. n. l.)

Obrázkové písmo

piktografické – znázorňuje sdělení obrazově (zjednodušené realistické obrázky lidí, zvířat, předmětů); původně záznamy ve svislých sloupcích
znakové – kresby zjednodušeny do schematických a symbolických tvarů např. *klínové písmo* (kolem

r. 2700 př. n. l. v **Mezopotámii**) – ve vodorovných řádcích; znaky ryté trojhranným rákosovým rydlem do hliněných destiček (Sumerové, Akkadové, Peršané, Chetité)
hieroglyfy (kon. 4. tis. př. n. l. v starověkém **Egyptě**) – zjednodušené písmo:
hieratické, posvátné, kněžské (z kon. 3. tis. př. n. l.) a *démotické*, lidové (ze 7. st. př. n. l.); nápisy tesány do kamene nebo psány na papyrusové svitky třtinovým perem a inkoustem z dozrávajících ořechů
obrázková písma používali i Kréťané, Mayové, Aztékové, Číňané (50 tis. znaků)

- *logogram* – každý znak znamenal jediné slovo (např. čínské znaky, řada egyptských hieroglyfů)
- *ideogram* – každý znak znamenal jedinou myšlenku, konkrétní projev (např. pták s rozpjatými křídly = létat)
- *fonogram* – využívá zvukových znaků
- tzv. **předmětové písmo** – typické zvl. pro mimoevropskou civilizaci, např. *uzlové* (*kipu*, používané Inky)

Fonetické písmo

Jednotlivé znaky znamenaly konkrétní zvuky (ne symboly) → možnost vyjádřit i abstraktní pojmy; možnost využití hláskové abecedy

- *slabičné* – jednotlivé znaky představovaly slabiky (Chetité, Peršané aj.)
- *hláskové* (zpočátku souhláskové) – **Féničané** kol. r. 1300 př. n. l. (22 písmen abecedy)
  => větev aramejská:
  převzato *Židy* (úprava v čtvercové písmo) → písmo *hebrejské*
  převzato *Araby* → písmo *arabské*
  => větev řecká: *Řekové* doplnili znaky pro samohlásky → **první úplné hláskové písmo na světě;** obrátili směr psaní na levopravý (9. st. př. n. l.)
  z řeckého písma vyšly 2 hlavní vývojové větve písma:
  východní (slovanská) – *hlaholice, cyrilice, azbuka*
  západní – *latinka* (6. st. př. n. l. – vývoj prostřednictvím *Etrusků* v starověkém Římě); převzata evropskými národy, přizpůsobena zavedením diakritických znamének (čárka, háček, kroužek aj.)

Obtížné **dešifrování** písem:

- německý filolog *Georg Grotefend* rozluštil r. 1802 část staroperského nápisu a položil tak základy k rozluštění klínového písma
- britský orientalista sir *Henry C. Rawlinson* přispěl v r. 1834 a 1844 k rozluštění sumersko-akkadského klínového písma
- český orientalista *Bedřich Hrozný* rozluštil chetitské klínové písmo
- francouzský egyptolog *Jean-François Champollion* rozluštil r. 1822 egyptské hieroglyfy (text Rosettské desky)

STAROVĚKÁ LITERATURA

Období vzniku a rozvoje nejstarších států, a to na Předním východě, v egejské oblasti a v Asii
2 typy států:
staroorientální (východní) – od pol. 4. tis. př. n. l., zvl. v povodí řek
tzv. **klasické** – od 1. pol. 1. tis. př. n. l., zvl. v oblasti Středozemního moře

ORIENTÁLNÍ LITERATURY

lat. *oriens* = východ

> **SPOLEČENSKO-HISTORICKÁ SITUACE**
> ■ Postupný rozpad kmenové a rodové vazby, vývoj od měst a městských států k centralizovaným říším s neomezenou mocí panovníka; příznivé přírodní podmínky (úrodné nížiny – říční civilizace)

Literatura sumerská, akkadská, babylonská

Mezopotámie (mezi řekami Eufrat a Tigris, dnešní Irák) – původní osídlení od 6. tis. př. n. l., ve 4. tis. př. n. l., příchod nesemitských *Sumerů* (vynalezli piktografické písmo = nejstarší, později čárové klínové písmo; koncem 1. pol. 3. tis. př. n. l. ovládnuti semitskými *Akkady* – 1. centralizovaná říše; v dalším vývoji vznikla na severu *Asyrská říše,* na jihu *Babylonská říše;* původní sumerština nahrazena akkadštinou → přejímání vzdělanosti a literatury
Významné památky v Aššurbanipalově knihovně v Ninive (25 000 hliněných destiček s klínovým písmem – hospodářské záznamy, historické texty, zákony, naučná a krásná literatura)
Mýty o osudech bohů, o stvoření světa a člověka, *eposy* o činech panovníků a hrdinů, *přísloví, hádanky, bajky* (viz *V. Zamarovský,* Na počátku byl Sumer a Mýty staré Mezopotámie)

- EPIKA

📖 **Epos o Gilgamešovi** – nejstarší hrdinský epos na světě (původně sumersky z 3. tis. př. n. l.), přeložen a rozvíjen v akkadštině → definitivní verze na 12 destičkách – novoasyrská – v Aššurbanipolově knihovně – ze 7. stol. př. n. l.
hlavní téma – touha polomytického vládce města Uruku po nesmrtelnosti a přátelství, hledání smyslu života; Gilgameš prožívá s polodivokým Enkiduem mnohá dobrodružství (zápasí spolu, pak přemohou netvora Chuvavu, po návratu do Uruku zabijí nebeského býka seslaného bohyní Ištar na Gilgameše, protože odmítl její lásku; součástí eposu je i *příběh o potopě*, vyprávěný Utanapištimem, člověkem, který ji přežil; v závěru si Gilgameš uvědomuje konečnost lidského života, ale zároveň pochopí velikost a nesmrtelnost díla, které po člověku zůstane (velkolepé urucké hradby); oslava přátelství jako nejvyšší hodnoty, oslava hrdinství a odvahy

> *I vydal se Gilgameš k městu Uruku… Po dlouhé době uviděl … zase uruckou hradbu, své dílo. Zármutek z něho opadával jako voda po zátopě. „Jsem odsouzen k smrti jako každý člověk," řekl Uršanábimu, „ale můj život se zachytil v mých skutcích. Nad mými skutky nevládne smrt."*